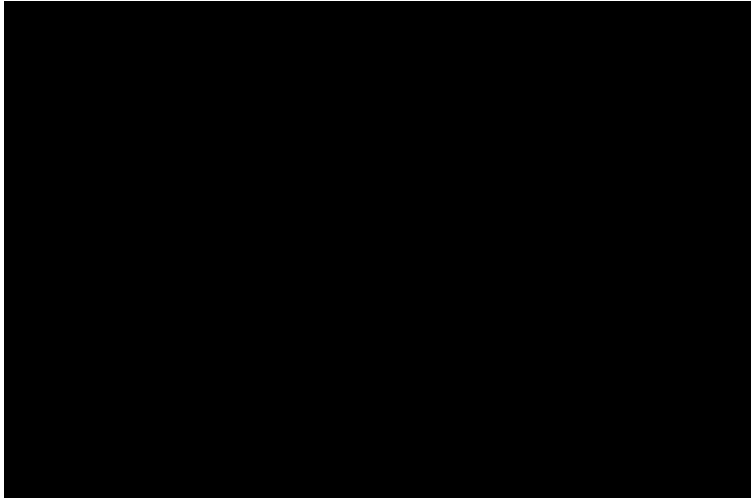

הרהורים על ועדת אור

נדב גבאי

החוג לסוציולוגיה, האוניברסיטה של קליפורניה, סאן-דייגו

צילום: מיקי קרצמן

*

ההגמוניה של ישראל כמדינה היא שמצדיקה את הקמתן של ועדות חקירה ממלכתיות ומדריכה את עבודתן. הגיון קיומן של ועדות אלה, המוקמות כדי לחקור אירועים המוגדרים כ"נושאים בעלי חשיבות ציבורית חיונית", אינו נובע רק מן הסמכות הפורמלית שהן שואבות מהוראת החוק כממונות מטעם המדינה, אלא גם מן האמון שרוחש להן הציבור. אמון זה נסמך ברובו על מעמדן ה"ממלכתי" של הוועדות, כלומר, על הציפייה שהוועדה תנטרל את האירועים שבבדיקה מההקשר הפוליטי כדי שהחקירה תהיה "מקצועית וניטרלית". ואכן, על פי הניסיון המצטבר בישראל, ועדות החקירה שהוקמו בעבר היוו מנגנונים של דה-פוליטיזציה. הן הגדירו את נושאי חקירתן כבעיות טכניות של ניהול, ובהצגן פתרונות ארגוניים ניטרליים לבעיות אלה, טושטש ההקשר

* אני מודה לשוהם מלמד על הערותיה לגרסאות קודמות של מסה זו.

החברתי והפוליטי שבבסיס האירועים הנחקרים והוענקה לגיטימציה לחקירת הוועדות ולמסקנותיהן (גבאי ושנהב 1999; Shenhav and Gabay 2001).

כך, לדוגמה, ועדת החקירה לעניין רצח ראש הממשלה, יצחק רבין, מונתה לחקור ולקבוע ממצאים ומסקנות "בכל הקשור להיערכות הביטחונית והמודיעינית ובכל הקשור לאבטחת אישים בכלל, ובעצרת בה אירע הרצח, בפרט" (מדינת ישראל 1996). היתה זו הפעם הראשונה שבה ועדת חקירה ממלכתית חקרה אלימות פוליטית אזרחית שהופנתה כלפי המדינה לשם השגת תוצאות פוליטיות (עצירת תהליך אוסלו). ואולם, כדי להרחיב את הלגיטימציה שלה, התנערה הוועדה מדיון חברתי ופוליטי במניעיו של הרצח, בתוכן האנטי דמוקרטי של הרצח ובמטרותיו הפוליטיות, והתרכזוה במופגן בדיון טכנוקרטי אפוליטי בכשל של אבטחת ראש הממשלה. הוועדה היתה ערה למנדט המצומצם שקיבלה ואף נתנה לו ביטוי בעמודו האחרון של הדוח שהגישה:

ועדה זו לא מונתה לחקור את הגורמים והטעמים ליצירת תרבות חברתית ופוליטית אשר הרצח היה ביטויה. היא לא נתבקשה לתת את דעתה לנסיבות שהולידו את הרצח. זו גם אינה מלאכה שוועדת חקירה יכולה וצריכה ליטול על עצמה. הוועדה הוגבלה, בדיון, לבחינת תפקוד האישים והמערכות המוסדיות שהיו ממונים על ביטחוננו של ראש הממשלה (שם, 203).

את החקירה הממלכתית יש להבין, אפוא, כחלק מתהליך הגמוני מתמשך, שבו מתעצבות הגדרות הפוליטי והאפוליטי כאסטרטגיה העשויה לפעול לשעתוק מבני שליטה קיימים או לערוער ואף לשינוי מבנה המשטר. כמה מחקרים הצביעו על האופן שבו החקירה הממלכתית ממצבת את המנגנונים המדינתיים מחוץ לקונפליקטים חברתיים, ובכך מאפשרת את המשך שעתוק מבנה המשטר, ועקב זאת – את המשך הקולוניזציה של החברה על ידי המדינה בישראל (ראו, גבאי ושנהב 1999; Shenhav and Gabay 2001). לעומת זאת, בכוונתי כאן להראות, דרך המקרה של ועדת אור – "ועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים החל מיום 29 בספטמבר, 2000"¹ – כי החקירה הממלכתית היא תהליך דינמי, רב-כיווני ורב-תפוקות,

¹ "מכתב מאת אהוד ברק, ראש ממשלת ישראל, אל אהרון ברק נשיא בית המשפט העליון", 8 בנובמבר 2000 ללא סימוכין.

שבמצבים מסוימים עשוי ליצור פוליטיקה חדשה ואנטי הגמונית שתאתגר את המבנה המשטרי.

ועדת אור

בהשוואה לוועדות חקירה ממלכתיות שהוקמו בישראל בעבר, סיפור הקמתה ועבודתה של ועדת אור הוא חסר תקדים מבחינות רבות. ועדת אור הוקמה כדי לחקור קונפליקט אלים בין המדינה לאזרחיה, בעקבות אחד האירועים החמורים ביותר של דיכוי מחאה אזרחית בישראל על ידי כוחות הביטחון: הרג שלושה-עשר אזרחים ערבים ופציעתם של מאות בכדורי גומי ובתחמושת חיה. עם זאת, מלכתחילה ביקשה המדינה להתחמק מהקמתה. ב-4 באוקטובר, לאחר פגישה עם המנהיגות הערבית, שהתקיימה בעיצומן של ההפגנות, החליטה הממשלה על הקמתה של ועדת בירור ציבורית, שסמכויותיה מוגבלות ומעמדה אינו בכיר כשל ועדת חקירה ממלכתית. רק ב-8 בנובמבר, לאחר שהממשלה נדחקה לפינה בעקבות לחץ ציבורי של ההנהגה הערבית, שנתמכה על ידי תנועות שמאל וארגונים אזרחיים, ולאחר שנוכחה שהציבור הערבי מסרב לשתף פעולה עם ועדת הבירור, הוחלט על הקמת ועדת חקירה ממלכתית, בראשות שופט בית המשפט העליון, תיאודור אור.

אלא שבניגוד בולט למנדט שקיבלו ועדות חקירה שהוקמו בעבר ולמנדט שניתן לוועדת הבירור, מתייחס כתב המנדט של ועדת אור גם לפעולה הפוליטית שמאחורי האירועים ומסמן אותה כפעולה פלילית ("הסתה"): "הוועדה תחקור השתלשלות האירועים ותקבע ממצאים ומסקנות לגבי מה שהתרחש בהם ולגבי הגורמים שהובילו להתרחשותם באותו מועד, ובכלל זה התנהגות המסיתים והמארגנים משתתפי האירועים מכל המגזרים וכוחות הביטחון".² המנדט מותיר לוועדה מידה רבה של חופש בהגדרת האירועים. הוא אינו מורה לה להתרכז בפעולת כוחות הביטחון ואף אינו מורה במפורש על חקירת נסיבות הריגתם של 13 אזרחים ערבים (ופציעתם של מאות). המנדט מצמצם, עם זאת, את חופש החקירה בכל הקשור למניעים לאירועים: הוועדה אמורה לעסוק במניעים לא מפרספקטיבה חברתית פוליטית אלא מן הזווית הפלילית של "הסתה".

נראה שהניסוח החריג, המגדיר את המרי האזרחי הערבי כפעולה

שיש בה משום פשע, הוא ביטוי לוויכוח הציבורי העז בדבר הלגיטימיות של הפגנות האזרחים הערבים ואופן דיכויין. ויכוח זה מלווה את עבודתה של ועדת אור וכולל לחץ פוליטי של הימין ושל קציני משטרה בכירים (בתמיכת רוב הציבור היהודי), שמטרתו לשמוט את הבסיס לאמון הציבור בוועדה. הלחץ שמפעיל הימין מושג באמצעות פוליטיזציה של הוועדה, בארבעה מוקדים: ראשית, הקמת הוועדה תוארה כטעות, פרי באושים שהולדתו בכניעה של השמאל לסחיטה ולאיומים של הערבים, ובכוונה לשחד פוליטית את המצביעים הערבים. שנית, הודגש כי הפגנות הערבים אינן ביטוי של מחאה אזרחית לגיטימית אלא התקוממות לאומנית פרועה, "שבירת כלים טרוריסטית", תוצאה של "שיתוף פעולה צבאי בין ערביי יש"ע לערביי ישראל" (העצני 2001; ח. סגל 2001). לכן, טענו בימין, החקירה הממלכתית משרתת את הערבים בכך שהיא יוצרת דה־פוליטיזציה של האירועים ומבודדת אותם מן ההקשר הרחב שלהם: ניהול מלחמת טרור נגד ישראל להשגת יעדים פוליטיים (ראו, למשל, ח. סגל 2001). שלישית, קציני משטרה שמזו בעדויותיהם שחקירת הוועדה מחבלת בעבודת המשטרה במעמדה ובכשירותה המבצעית (ניר 2001א; 2001ב). מוקד רביעי נוצר, כשחודשים ספורים לאחר שהחלה ועדת אור את עבודתה, הוקמה בישראל ממשלת ימין ששריה הבהירו, שאם מסקנות ועדת אור לא ישאו חן בעיניהם הן לא ייושמו.³ להלן אדגים כיצד הלחץ הפוליטי של הימין וקציני המשטרה חשף סתירות וסדקים בהגמוניה המדינתית והביא לשינוי אסטרטגי בעמדת הערבים כלפי המדינה.

תגובת המיעוט הערבי

בתגובה לנוסח המנדט של ועדת החקירה, פנתה ועדת המעקב העליונה אל ראש הממשלה, אהוד ברק, בדרישה "ליזום החלטת ממשלה המתקנת את המנדט" כך שהוא "יתמקד בעבודת כוחות המשטרה ומשמר הגבול

³ התבטאויות שונות ברוח זו של השר לביטחון פנים, עוזי לנדאו, ומנהיגי ימין אחרים הביאו את זאב סגל (2001) לתאר את ועדת אור כ"ועדת חקירה תחת אזהרה". התבטאויות שרי הימין קיבלו חיזוקים גם במעשים. כך, למשל, קידם השר לנדאו קציני משטרה, שקידומם עוכב בעקבות מעורבותם באירועי אוקטובר, לפני שהוועדה הגישה את המלצותיה (שם). גם מפקדי המשטרה הבהירו בעדותם בפני הוועדה, כי "אם אירועי אוקטובר יחזרו על עצמם תפקוד המשטרה לא ישתנה" (ניר 2001א).

במהלך הפגנות המחאה בתחילת חודש אוקטובר, ובייחוד בתוצאותיה הטראגיות של עבודה זו". דרישה זו נומקה כך:

לא מובן לנו מדוע בחרה הממשלה לשנות את מנדט ועדת החקירה... קביעת קיומה של הסתה בטרם החלה הוועדה בעבודתה יש בה משום פגיעה בעבודה זו. הוועדה גם אמורה לחקור עבירה פלילית (הסתה) דבר שחורג מסמכותה ופוגע בעיקרון הפרדת הרשויות. לאור האווירה העוינת את הציבור הערבי בתקשורת הישראלית ומדיניות היועץ המשפטי לכרסם בחופש הביטוי של חברי הכנסת הערבים על ידי המלצה לפתוח בחקירה נגדם, נקל להבין כי אלמנט ההסתה במנדט ועדת החקירה יכוון כלפי הציבור הערבי. יודגש, כי על פי הניסיון המצטבר במדינת ישראל, ועדות החקירה שהוקמו בעבר התמקדו במעשיה ו/או מחדליה של המדינה ביחס לחובותיה כלפי האזרחים. כך, למשל, לא נתבקשה ועדת החקירה הממלכתית שהוקמה לאחר רצח ראש הממשלה לשעבר יצחק רבין לחקור דבר חוץ ממחדל השמירה עליו.⁴

ההשוואה לחקירת רצח רבין מאלפת: ההנהגה הערבית דורשת מוועדת אור לגבש קו "א-פוליטי", כלומר, למקד את חקירתה אך ורק בצדדים הפורמליים והטכניים של פעולות כוחות הביטחון ולהימנע מבדיקת המניעים או הרקע הפוליטי למחאה, כשם שחקירת רצח רבין לא עסקה במטרותיו הפוליטיות של הרצח, במניעיו של הרוצח, או בתרבות הפוליטית והחברתית של הימין הדתי, שהרצח היה ביטוייה. המנהיגות הערבית הגיבה למנדט החקירה כקולקטיב המתגונן בפני איום.⁵ תגובה זו היא ביטוי לחוסר אמון עמוק ולהעדר הלגיטימיות של המדינה בעיני הציבור הערבי.⁶ במצב עניינים זה כשהמדינה מסומנת כגורם פוליטי

⁴ "מכתב מאת מוחמד זידאן, יו"ר ועדת המעקב העליונה לענייני הציבור הערבי בישראל, אל אהוד ברק, ראש ממשלת ישראל" (העתק: השופט תיאודור אור, יו"ר ועדת החקירה הממלכתית), 20 בנובמבר 2000, ללא סימוכין.

⁵ בראיון ל-Ynet, מהדורת האינטרנט של ידיעות אחרונות (3.10.2000), אמר חבר-הכנסת אחמד טיבי: "צריך להיות ברור לכולם שלנו, ערביי ישראל, הקיום חשוב יותר מהדוקטרים. חשוב לנו להביע את דעתנו בהפגנות ולדעת שלא יירו עלינו. זו זכות לגיטימית במדינה דמוקרטית... הכבוד חשוב פחות מהחיים, ואנחנו לא רוצים למות".

⁶ מסה זו נכתבה לפני שוועדת אור סיימה את חקירתה. בשעה שהגיליון הנוכחי של תיאוריה וביקורת נכנס לדפוס, סיימה הוועדה את השלב הראשון של חקירתה בשליחת הודעות אזהרה לארבעה-עשר מן העדים שהופיעו בפניה. תשעה מן המוזהרים הם אנשי משטרה. רובם חשודים שהיו מעורבים בירי אש חיה לעבר המפגינים הערבים ובהשתתפות בהפעלתם של צלפים. שני מוזהרים

עוין, עמדת ההנהגה הערבית שאותה הובילו ראשי הרשויות הערביות היתה כי רק חקירה א־פוליטית יכולה למקם את הוועדה כאפוד מגן החוצץ בין האזרחים הערבים לבין מדינת היהודים. בהצביעם על הדעה־לגיטימציה שנעשתה לניסיון שלהם לממש את זכויותיהם הקיבוציותג תובעים האזרחים הערבים "חקירה ניטרלית" שתתעלם משאיפותיהם הקולקטיביות, כפי שבאו לביטוי בהפגנות, כדי להגן על זכויותיהם כפרטים (הזכות להתאגדות חופשית או חופש הדיבור).

בהדגישה את עקרון ההגנה האוניברסלית על זכויות הפרט, הפכה ההנהגה הערבית את "הניטרליות הממלכתית" לציר המרכזי של התביעה הדמוקרטית לשוויון אזרחי, המבוססת על חופש שלילי ועל אוריינטציה הגנתית. דרישה זו מתיישבת, כמובן, עם האפליה המוסדית שבבסיס מבנה האזרחות בישראל, המעניק למיעוט הערבי זכויות אזרח ליברליות שוות כפרטים, אך מונע ממנו כקולקטיב מימוש פוליטי של זכויות אלה, על ידי קביעת הטוב המשותף של החברה. זאת, משום שאותה חברה מוגדרת כ"יהודית" על ידי ההגמוניה המדינתית הציונית (פלד 1993). תגובת המנהיגות הערבית שרטה, אפוא, את הגבול בין הפוליטי לבין הא־פוליטי כקו המפריד בין זכויות הפרט לזכויות הקולקטיב, בין זהות אזרחית לזהות פלסטינית. תגובה זו משעתקת למעשה את גבולות האזרחות של המיעוט הערבי, המבודדים את הפרט אל מול איחודה המנהלי והבירוקרטי של המדינה.

תביעתה של ההנהגה הערבית בעניין כתב המנדט מלמדת כיצד הלגיטימציה לשעתוק היחסים הא־סימטריים של מדינת ישראל עם המיעוט הערבי במסגרת מבנה השליטה הקיים כוללת בתוכה כבר את "רצונם של האזרחים הערבים". כך יוצר התהליך ההגמוני מתאם חיובי פרדוקסלי בין עוצמתם של קונפליקטים חברתיים המאתגרים את הלגיטימיות של המדינה (הפגנות אוקטובר) לבין הרחבת השיח הטכנוקרטי, המעצים את המדינה ותורם ליציבותה (תביעת הערבים לחקירה ממלכתית וא־פוליטית). זאת, בלבד שהמדינה תחזק כמי

נוספים הם ראש הממשלה, אהוד ברק, והשר לביטחון פנים, שלמה בן־עמי. החשדות העיקריים כלפיהם נוגעים לאי־פיקוח על מוכנות המשטרה ולמעקב לקוי אחר ההתרחשויות. שלושת המוזהרים הנותרים הם חברי כנסת ערבים, מנהיגי התנועה האיסלאמית וסיעת בל"ד — עבד מלאכ דהאמשה, ראיד סאלח ועזמי בשארה — החשודים בכך שהתבטאויותיהם לפני האירועים ובמהלכם התסיסו את הציבור הערבי ועודדו שימוש באלימות. הודעות האזהרה מאששות, אפוא, את חשדות המנהיגות הערבית ש"אלמנט ההסתה במנדט ועדת החקירה יכוון כלפי הציבור הערבי".

שמסוגלת להכיל קונפליקטים אלה, לנהלם באופן ניטרלי ולמסדם על פי פרמטרים משפטיים וארגוניים (גבאי ושנהב 1999; Shenhav and Gabay 2001).

אלא שהלחץ הפוליטי של הימין מנע שינוי בכתב המנדט, בהתאם למסגרת הממלכתית הניטרלית המקובלת. משהתברר להנהגה הערבית שמבנה השליטה הקיים בישראל לא רק מונע מהם שותפות פוליטית משמעותית, אלא נכשל גם במתן הגנה, וכי שני המבחנים העיקריים למבנה האזרחות הליברלי – שוויון לפני החוק והגנה על מיעוטים – שוב אינם מתקיימים, הופרו כללי המשחק בין המדינה למיעוט הערבי.⁷ בתגובה לחסימת האופציה לשעתוק הפרוצדורה הממלכתית, החליטה ההנהגה הערבית, הפעם בהובלת חברי הכנסת הערבים, על שינוי אסטרטגי בפעולתה מול המדינה, שעיקרו פעולה בשתי זירות מוסדיות מקבילות: מול ועדת אור אומצה אוריינטציה השתתפותית פוליטית מופגנת. הוועדה נתפסה ככלי לחשיפת הקיפוח המתמשך של הציבור הערבי ולפריצה אל כלי התקשורת המרכזיים בישראל לשם ניהול דיאלוג מחודש עם הציבור היהודי. במקביל, בזירה הבינלאומית הופנתה בקשה הנושאת אופי הגנתי לוועדה לזכויות האדם של האו"ם, "לפקח על עבודתה של ועדת אור כדי להבטיח שהליכי עבודתה יהיו פתוחים, שוויוניים וצודקים ולוודא שמסגרותיה ייושמו", משום ש"הוכח כי השלטונות בישראל אינם רוצים

⁷ הודעות האזהרה ששלחה ועדת אור (שאו הערה 6) מחזקות סברה זו. מנוסח ההודעות עולה כי בעוד שהמנהיגים הערבים נחשדים באחריות אישית לפרוץ המהומות. הממסד המדינתי – כוחות הביטחון והדרג המדיני – חשודים בכך שהגיבו באופן לקוי לאירועים, משפרצו. דפוס זה של חלוקת אחריות מבקש ליצור מראית עין של ניטרליות באמצעות איזון בין "התפרעויות" הערבים ל"מחודלי" המשטרה והדרג מדיני. אלא שבפועל, החלוקה מלמדת על היחסים השלטוניים הא-סימטריים בין מדינת ישראל לאזרחים הערבים. יחסים אלה מבוססים על ההנחה, שהאירועים הנחקרים אינם, בין השאר, תוצאה של פעולה ממסדית תוקפנית של המדינה כלפי הציבור הערבי (למשל, קיפוח מתמשך בהקצאת משאבים או התייחסות גזענית מצד גורמים ממשלתיים), אלא מותנים בעיקר בהתנהגותם (נאמנותם) של האזרחים הערבים, והמדינה היא גורם מגיב (מתגונן) בלבד. הודעות האזהרה מלמדות, שבניגוד לדעה-פוליטיזציה של הפרוצדורה הממלכתית, ועדת אור מייחסת את הפוליטיקה של האירועים להתנהגותם של המנהיגים הערבים. דפוס זה של חלוקת אחריות חותר תחת שני המבחנים העיקריים של דמוקרטיה ליברלית – שוויון לפני החוק והגנה על מיעוטים.

ואינם יכולים להגן על האזרחים הערבים".⁸ המאמץ לחיפוש אחר בעלי ברית מחוץ למדינת ישראל הביא מנהיגים ערבים לפנות גם אל הקהילה הערבית הבינלאומית, כדי לגבש סולידריות סביב המאבק הפלסטיני. עיקרו של המהלך האסטרטגי הוא, אפוא, אימוץ אוריינטציה פוליטית, מיליטנטית ומופגנת במישור הלאומי, תוך בינאום הסכסוך כלפי חוץ. האסטרטגיה החדשה משרטטת את הגבול שבין הפוליטי לא-פוליטי, בין המדינה היהודית לקהילה הבינלאומית, או במילים אחרות, בין מבנה האזרחות האתנוקרטי בישראל לבין האוניברסליות של שיח זכויות האדם. בזירה הלאומית מטשטשת הגיאוקרטוגרפיה החדשה את הקו המפריד בין הפרט לקולקטיב הערבי ויוצרת שילוב בין מרכיבי הלאומיות הפלסטינית לאזרחות הישראלית. בכך היא פועלת למיסוד המאבק הפוליטי-קולקטיבי שסומל בהפגנות הערבים: אימוץ תכנים מרכזיים של המאבק הלאומי הפלסטיני וסיגולם למציאות האזרחית הישראלית.

משמעותו המיידית של מהלך זה הוא הדגשת המניעים הפוליטיים להפגנות: ההתנגדות לכיבוש והבעת סולידריות עם העם הפלסטיני. השינוי האסטרטגי שאותו אימצה ההנהגה הערבית ביחס להתנהלותה כלפי ועדת אור מבקש לרתום את מרחב הלגיטימציה הממלכתי של הוועדה, כדי להעלות על סדר היום הציבורי בישראל סדר יום פוליטי חדש, שנועד לערער על ההסדרים המוסדיים של הציבור הערבי עם המדינה. דיוני הוועדה משמשים, אפוא, במה לניסוח רשמי של תביעותיו הקיבוציות של המיעוט הערבי כלפי המדינה ולהצהרה פוליטית מופגנת של זהותו הלאומית הפלסטינית.⁹ "עלינו להבהיר לממשלה, לציבור

⁸ "Statement delivered by Jamil Dakwar, before the 25th NGO Session of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights," 23.4.2001

⁹ אורי ניר (2002) מדווח ששייח ראאד סאלח, מנהיג הפלג הצפוני של התנועה האיסלאמית, עורר את מורת רוחם של חברי הוועדה, כשביקש לתת לתשובותיו הקשר היסטורי ופוליטי רחב. משהתבקש על ידי השופט אור להשיב בכך או לא על שאלה שהפנה אליו, השיב סאלח: "איננו עורכים כאן מבחן אמריקאי". בעדותו קבל סאלח במופגן על כך שהוועדה אינה מאפשרת לו להתבטא בחופשיות על תמיכתו בעימות עם כוחות הביטחון. חבר הכנסת עיסאם מחול אמר בעדותו: "הייתי מצפה שתביאו לפה את אהוד יערי שיסביר כיצד מיד עם פרוץ המהומות אמר בטלוויזיה כי ערפאת שולט עליהן. הייתי מצפה שתשאל גם את [אהוד] ברק, שהעיד פה, על התבטאויות של דה-לגיטימציה לציבור הערבי בישראל". השופט אור העיר למחול ש"הוועדה פועלת לפי המנדט שניתן לה" (קרא 2001).

היהודי ולחברי ועדת החקירה", הכריז יו"ר ועדת המעקב, מוחמד זיידאן, "שהאוכלוסייה הערבית היא חלק אינטגרלי מן העם הפלסטיני ותומכת במאבקו" (רופא 2000).

אירועי אוקטובר היו חוויה מעצבת ומעצימה, שתרמה לגיבושה של זהותם הלאומית-פלסטינית של האזרחים הערבים בישראל. הוויכוח על ועדת אור והשפעתו על עבודתה תרם רבות לתרגום חוויה זו לפעולה אסטרטגית ממוסדת ויצר מבנה הזדמנויות חדש לשינוי היחסים המוסדיים של המיעוט הערבי עם המדינה; שינוי שמתבטא בפעולה פוליטית במוסדות אלטרנטיביים ומחוץ לאפיקים הרשמיים. את השינוי האסטרטגי בהתנהלות מול ועדת אור ואת הפנייה לגורמים בינלאומיים יש לראות, לכן, כחלק מרפורמה מבנית כוללת במוסדות ההנהגה הערבית, לקראת הפיכתם לגוף ייצוגי אחד, לאומי-אוטונומי, בעל מעמד כמו-סטטוטורי, שיכלול ארגונים אזרחיים וגופים כמו-פרלמנטריים וכמו-משלתיים תחת קורת הגג של ועדת המעקב העליונה. ועדה זו אמורה מעתה לייצג ולנווט את מאבקם של האזרחים הערבים על זכויותיהם הקולקטיביות בתוך ההוויה הישראלית ומול המדינה. על רקע זה, יש להבין גם את הימנעותם הגורפת של הערבים מהצבעה בבחירות בפברואר 2001.

סיכום

הפרובלמטיקה של "תעשיית התרבות" אינה נובעת מהיותה מנוגדת לרצונם של הצרכנים, אלא מהיותה כוללת כבר רצון זה, לא כתירוץ אלא כ"חלק של השיטה". כך למדנו כבר מתיאודור אדורנו (Adorno) וממקס הורקהיימר (Horkheimer), שהצביעו על האמת הטאוטולוגית של המדינה כמערכת טוטלית, הכוללת כבר את רצונו של האזרח בקיומה (יורן 1999). אנטוניו גרמשי (Gramsci 1971) המשיג אמת זו כ"מצב הגמוני", בתארו את מרחב הלגיטימציה של האידיאולוגיה המדינתית כתהליך דינמי ורב-כיווני, שבמהלכו מתעצבת הסכמה ציבורית סביב מאבקים מתמשכים בין כוחות חברתיים המקיימים יחסים מוסדיים משתנים עם המערכת המדינתית. מאבקים אלה יכולים, בתנאים מסוימים, לחשוף סתירות וסדקים במעמדה ההגמוני של המדינה, העשויים לאתגר ואף לשנות את הסדר הקיים.

את התהליך ההגמוני יש להבין, אפוא, כדינמיקה רבת-תפוקות שניתן להמשילה לתנועת מטוטלת בין "מומנט משעתק" ל"מומנט התנגדותי", העשויה ליצור פוליטיקה חדשה ואנטי הגמונית. הסוציולוגיה

של ועדות החקירה מתעניינת באופן שבו מיוצרת ומתעצבת ההסכמה ביחס לעבודת הוועדות וכיחס ל"בעיות" הנחקרות סביב שני מומנטים אלה: הראשון, הדינמיקה שבה מעצימה הסכמה זו את כוחה ההגמוני של המדינה ומאפשרת את שעתוקם של מבני שליטה קיימים; המומנט השני מופיע במקומות של חוסר הסכמה, שבהם נפרצת האידיאולוגיה המעגלית והטוטלית של המדינה ומורחב "חוש האפשרי" המשחרר את הפוטנציאל הפוליטי והתרבותי של הפרקטיקות החברתיות. אז נפתחת דלת לאופציות חדשות, שבהן ניתן לחברה "לדבר" אל מול המדינה (שנהב 2000).

הניסיון המצטבר בישראל מלמד, כי ועדות חקירה ממלכתיות שהוקמו בעבר היוו מנגנונים של דה-פוליטיזציה. הן זכו בדרך כלל להסכמה ציבורית רחבה ופעלו באופן חד-כיווני לשעתוק מבנה השליטה הקיים, תוך הדגשת ההומוגניות החברתית על פני קונפליקטים חברתיים ומיצוב המדינה כניטרלית אל מול החברה. כך, בשעה שהחברה הלכה והתפלגה, אי-השוויון גדל והלך והעימותים בה החריפו, ראתה החקירה הממלכתית את ה"חברה" כגוף מונוליטי, ישות מוגמרת ושותקת. ועדת אור, המתייחדת בכך שהיא פועלת ללא הסכמה ציבורית וללא תמיכה ממשלתית מהווה מקרה מבחן לאופן שבו מתעצבות הגדרות הפוליטי והא-פוליטי ככלי מתודולוגי וכאסטרטגיה פוליטית במצבים של חוסר הסכמה. במסה זו ביקשתי להראות כיצד הוויכוח הציבורי הסוער סביב עבודתה של ועדת אור פעל במידת מה להשהיית ההיגיון של המדינה כשחקן ניטרלי וא-פוליטי אל מול החברה. בכך, שיבש הוויכוח הציבורי — דווקא בשל הלחץ של הימין — את השעתוק המסורתי של היחסים השלטוניים בין המדינה היהודית למיעוט הערבי ותרם ליצירת פוליטיקה חדשה ואנטי הגמונית שבמסגרתה תורגמו אירועי אוקטובר לפעולה "מדברת", אסטרטגית וממוסדת, של הערבים אל מול המדינה.

ביבליוגרפיה

- גבאי, נדב, ויהודה שנהב, 1999. "ארוס ואינסטרומנטליות: סוציולוגיה של ועדות חקירה ממלכתיות", סוציולוגיה ישראלית ב (1): 241–275.
- העצני, נדב, 2001. "ועדה מגונה", מעריב, 22.2.01.
- ירון, נועם, 1999. "סימפטומים של המדינה", תיאוריה וביקורת 14 (קיץ): 39–54.
- מדינת ישראל, 1996. ועדת החקירה לעניין רצח ראש הממשלה מר יצחק רבין ז"ל, המדפיס הממשלתי, ירושלים.

- ניר, אורי, 2001א. "תנ"צ ולדמן: אם אירועי אוקטובר יחזרו על עצמם תפקוד המשטרה לא ישתנה", הארץ, 23.8.01.
- , 2001ב. "למדו בשכם יישמו ביפו", הארץ, 7.9.01.
- , 2002. "ראש התנועה האיסלאמית לוועדת אור: אפשרו לי לדבר", הארץ, 28.1.02.
- סגל, זאב, 2001. "ועדת חקירה תחת אזהרה", הארץ, 1.5.01.
- סגל, חגי, 2001. "הרגו את המציל", מעריב, 29.6.01.
- פלד, יואב, 1993. "זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל", תיאוריה וביקורת 3 (חורף): 21–33.
- קרא, ברוך, 2001. "וילנאי: המשטרה הגזימה בדיווחיה באירועי אוקטובר", הארץ, 5.10.01.
- רופא, שרון, 2000. "ועדת המעקב הכריזה על תהלכות אבל", *Ynet* (מהדורת האינטרנט של ידיעות אחרונות), 10.12.00.
- שנהב, יהודה, 2000. "מרחב, אדמה, בית: על התנרמלותו של שיח חדש", תיאוריה וביקורת 16 (אביב): 3–12.
- Gramsci, Antonio, 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Shenhav, Yehouda, and Nadav Gabay, 2001. "Managing Political Conflicts: A Sociology of State-Established Commissions of Inquiry in Israel," *Israel Studies* 6 (1): 126–156.

